

KICHIK MAKTAB YOSHI O‘QUVCHILARIDA TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH

Boyqarayeva Navruzgul Allaberdi qizi - Termiz davlat universiteti pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

boyqarayevanavroza@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab o‘quvchilarida sog‘lom tafakkurni shakllantirish, tafakkurni shakllantirish bosqichlari, intensiv intellektual rivojlanish, aqliy jarayonlarni intellektualizatsiya qilish va o‘qitish jarayoni, majoziy tafakkurini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: tafakkur, kichik maktab o‘quvchilari, mantiqiy fikrlash texnikasi, ta’lim-tarbiya, barkamol shaxs, fikrlashning tanqidiyligi, intellekt, intellektualizatsiya, majoziy tafakkur, aqliy rivojlanish.

Mamalakatimizda amalga oshirilgan islohotlarning negizida barkamol insonni tarbiyalash, uni voyaga yetkazish, sog‘lom tafakkurni tarkib toptirish, irodasi kuchli mustaqil fikr yurituvchi yetuk shaxs qilib kamol toptirishni amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Yangi O‘zbekistonning “Taraqqiyot strategiyasi”da jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydidan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan¹. O‘quvchi-yoshlarimizning ongini ma’naviy jihatdan boyitish, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatini o‘stirish oila, mahalla, uzluksiz ta’lim tizimi jarayonida shakllantirishdan iboratdir.

Yangi davr shiddati ta’lim-tarbiya tizimiga ham o‘zining aniq, qat’iy talablarini qo‘ymoqda. Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan,

---

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-80-son 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni 2022 yil 28 yanvar

ta'lim – tarbiya tizimidan boshlanadi”² degan g‘oyalari asosida keng ko‘lamli islohotlarni ishlar amalga oshirilishi haqida ta’kidlab o‘tdilar. Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib, xizmat qilishi lozim. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs qilib yetishtirish oldimizda turgan eng muhim vazifalardan biri sanaladi. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya” konsepsiyasida: “Tarbiya va ta’limni bir-biridan alohida ajratib bo‘lmaydi, bu ikki jarayon o‘zaro uyg‘un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma’naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog‘lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo‘lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi”³ deb alohida ta’kidlangan. Shu sababli biz sog‘lom tafakkurni shakllantirishda ta’lim-tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlarida o‘quvchi-yoshlarning faolligini oshirishimiz lozim.

Psixologlarning ta’biricha, fikrlash, ya’ni tafakkur miyada sodir bo‘ladigan jarayon bo‘lib, sezgi organlari oqizlik qilgan o‘rinlarda odam va olamning xususiyati tafakkur orqali o‘rganiladi. Tafakkur aqliy faoliyat, ongli xatti-harakatlar majmui bo‘lib, tevarak atrof, ijtimoiy muhit hamda borliqni bilish asosi, inson faoliyatini oqilona, samarali tashkil qilishning muhim sharti hisoblanadi. Kishi fikrlash jarayonida o‘zi ko‘rgan, idrok qilgan, sezgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning to‘g‘riligi, aniqligi hamda borliqqa munosabatini anglaydi⁴.

Psixolog Ergash G‘oziyev tafakkur tushunchasiga quyidagicha ta’rif bergan: “Tafakkur atrof muhitdagi voqeyelikni nutq yordami bilan bavoqita, umumlashgan holda aks ettiruvchi psixik proses, sosial sababiy bog‘lanishlarni anglashga, yangilik ochishga va prognoz qilishga yo‘naltirilgan aqliy faoliyatdir”⁵. Inson

---

²O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyev Oliy majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr

³Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son qarori (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020-y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020-y., 09/20/391/0777-son)

⁴Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati. Toshkent 2009 y 675 bet

⁵G‘oziyev E. “Tafakkur psixologiyasi”. Toshknet. “O‘qituvchi”. 1990 y

tafakkuri haqida Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida quyidagicha fikr yuritgan: “Modomiki, u o‘z zotidan fikr qilishga qodir bo‘la olar ekan, u oqil bo‘la oladi. Natijada uning zoti aqlga erishsa, u holda u fe’li bilan aqlga ega bo‘ladi. Balki u aql bo‘la oladi, u o‘z zoti bilan fikr qiladigan, oqil bo‘la oladi. Zotning o‘zi ham aqlga erishdimi, demak, uning o‘zi ham aqlga erisha oladi”⁶.

Tafakkur predmetini belgilash uchun mukammal ta’rif O.K.Tixomirovning darsligida kuzatiladi: “Tafakkur – bu o‘z mahsuloti bilan voqelikni umumlashtirib, bevosita aks ettirishni xarakterlaydigan, umumlashtirish darajasi va foydalanadigan vositalariga hamda umumlashmalar yangiligiga bog‘liq ravishda turlarga ajratishdan iborat jarayon, bilish faoliyatidir”. Hozirgi davrda tafakkurning predmeti yuzasidan turli-tuman qarash va ta’riflar mavjuddir. S.L.Rubinshteyn fikriga ko‘ra tafakkurni psixologik jihatdan o‘rganishning asosiy predmeti – jarayon, faoliyat tariqasida namoyon bo‘lishdir, ya’ni u subyekt faolligini ta’kidlaydi. A.N.Leontev esa tafakkurni turli ko‘rinishlarga ajratib, fikr yuritish faoliyati ekanligini uqtiradi, lekin uni predmetli amaliy faoliyat deb nomlaydi. P.Ya.Galperin fikriga ko‘ra, tafakkur - bu oriyentirlash tadqiqot faoliyatidir. A.V.Brushlinskiy tafakkurning muhim yangilikni qidirish va ochish, gipoteza va nazariyalarni bashorat qilish, oldindan payqash xususiyatlari kabi jihatlarini ko‘rsatib o‘tadi. U tafakkurni umumlashtirib, unda yangilikni izlash va ochish xususiyati mavjudligini isbotlab bergan olimdir.

Shunday qilib, inson o‘zining bilish faoliyatida voqelikning murakkab jihatlarini hissiy bosqich yordami bilan aks ettira olmay qolganda tafakkurga, fikr yuritishga murojaat qiladi. Insonning bilish faoliyatida sezgi, idrok, tassavur obrazlari bilan tafakkur o‘zaro uzliksiz ravishda bir – birini boyitib turadi. Ana shunga binoan bilish jarayonining hissiy va aqliy bosqichlari mavjuddir. Tafakkur, sezgi va idrokdan farq qilib, bir nechta xususiyatga egadir. Tafakkurning birinchi xususiyati voqelikni umumlashgan holda aks ettirishdir. Tafakkurning ikkinchi

---

⁶ Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri”.-T.: Xalq merosi, 1993 yil. 159 bet.

muhim xususiyati bogʻlanishlarni bevosita aks ettirishdir. Bu xususiyat tufayli tabiat va jamiyatdagi turli xodisa va voqeaalar oʻrtasidagi bogʻlanishlarni tushuntirish imkoniyatiga ega boʻlamiz. Tafakkurning uchinchi xususiyati soʻz, nutq orqali narsa va hodisalar oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettirishdan iboratdir. Insonning fikr yuritishi bir va undan ortiq soʻzlar, tushunchalar vositasida ifodalanadi. Shuning uchun odam oʻylayotganda oʻz fikrini aytayotgandek, gapirayotganda esa fikr yuritayotgandek tuyiladi.

Kichik maktab yoshi intensiv intellektual rivojlanish bilan ajralib turadi. Bu davrda barcha aqliy jarayonlarni intellektualizatsiya qilish va oʻqitish jarayonida sodir boʻlgan bolaning oʻzgarishini anglatishi yuzaga keladi, eng muhim oʻzgarishlar roʻy beradi. Fikrlashning rivojlanishi dunyoning boshqa barcha funksiyalari faoliyatini aniqlaydigan yosh maktab oʻquvchilarining shaxsini rivojlantirishda dominant vazifaga aylanadi.

Kichik maktab oʻquvchining sirli fikrlashning oʻziga xosligi uning aniq samarali. Talabalar haqida majoziy tafakkurni shakllantirish, bolalarni bilim, koʻnikma va koʻnikma tizimi, atrofdagi dunyoni bilishning zamonaviy usullari bilan oʻrgatishni anglatadi. Endi, har qachongidan ham koʻproq, mamlakatimiz qanday fikrlashni biladigan odamlarga muhtoj. Monoton, bir xil harakatlarning shablon takrorlanishi poezdni oʻqish uchun aylantiradi. Bolalar kashfiyot quvonchidan xalos boʻlishmoqda va asta-sekin ishlash qobiliyatini yoʻqotishi mumkin. Asosiy maqsadi - ijodkorlik jarayonlarini boshchilik qilish qobiliyatlari bolani shakllantirishdir: xayolot, tushunish naqshlari, murakkab muammoli vaziyatlarni hal qilish.

Umuman olganda, psixologlar fikrlash tarzining ikki bosqichini ajratishadi:

1. 1-2 sinf. Bolalar maktabgacha tarbiyachilar sifatida oʻylashadi. Darsdagi materialni assimilyatsiya qilish aniq samarali va yaratilgan rejada sodir boʻladi.

2. 3-4 sinf. Ogʻzaki mantiqiy fikrlashning shakllanishi uchinchi sinfni boshlaydi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri bolalarda mantiqiy fikrlash orqali rivojlanishi. Bunda o'quvchilarni mantiqiy deb bilishingiz va vizual, ko'rinmaydigan ko'zlar, ko'zlar, qo'llab-quvvatlashni o'rgatish kerak.

Maktabda o'qitish natijasida yosh maktab o'quvchilari, o'z fikrlarini qanday boshqarishni o'rganishlari lozimligini muntazam ravishda bajarilishi kerak. Boshlang'ich sinflarda o'qiyotganda, bolalar xabardorlik, fikrlashning tanqidiyligi shakllana boshlaydi. Buning sababi, sinfda yechimlar sinfda muhokama qilinganligi sababli, yechimlar variantlari hisobga olinadi, bolalar o'zlarining hukmlarini oqlashni, isbotlashni o'rganishadi. Birlamchi sinflarda, bola allaqachon individual dalillarni taqqoslashi, ularni yaxlit tasvirda birlashtirishi va hatto to'g'ridan-to'g'ri manbalardan uzoqda bo'lgan.

Boshlang'ich maktabda bunday mantiqiy fikrlash texnikasi turli xil xususiyatlar va belgilarning chiqarilishi va og'zaki belgisi bilan bog'liq bo'lgan taqqoslash sifatida shakllanadi, ular asossiz xususiyatlar va birlashmalardan foydalanish bilan bog'liq. Yosh maktab yoshidagi o'quvchilarning majoziy tafakkurini shakllantirishning eng muhim sharti - bu o'qish (sxemalar, rasmlar, chizmalar, texnik vositalar).

Bolalar maktabda o'qish uchun borishganda, ularning majoziy fikrlashi yuqori rivojlanishning yuqori darajasiga etadi. Shunday qilib, maktabda ular egallayotgan ma'lumotlarni unutishmaydi va ravshanlik tamoyilidan keng foydalanishadi. Vazifalarni hal qilishda maktab o'quvchilari vaziyat bo'lib ko'rinadi va bu vaziyatda ishlaydi.

Boshlang'ich ta'lim – bu o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish uchun to'g'ri vaqt hisoblanadi. Bundan farqli o'laroq, masalan, maktabgacha tarbiya davri yoki idrokdan, eng avvalgi bolaligida katta ahamiyatga ega bo'lganligi yaxshiroqdir. Biroq, fikrlash va xotira va idrok etish va boshqa barcha aqliy funksiyalarning rivojlanishi tufayli yanada yetuk bo'ladi. Barcha bolalarning aqliy rivojlanishiga yordam berish, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, intellektual darajasini oshirish, uni o'rta maktab ta'limiga tayyorlash bizning umumiy

g'amxo'rligimizdir. Tafakkur inson qobiliyatlari negizida yotadi, bilim olish, bilim olish, malaka va malakalarni rivojlantirish shartidir.

Boshlang'ich sinflarda muloqot qilayotganda, bolalar tanqidiy fikrlash haqida xabardor bo'lishadi. Bu sinfdan muammolarni hal qilish yo'llari muhokama qilinganligi sababli, o'qituvchi doimiy ravishda o'z hukmining to'g'riligini anglab, aytishni talab qiladi. Bolalarni o'z vazifalarini hal qilishni talab qiladi. Ularning harakatlarini rejalashtirish qobiliyati, maktab o'qishi jarayonida ham faol ravishda shakllantiriladi, avval muammoni hal qilish muammosini birinchi o'ringa qo'yadi, shunda uni amaliy qaror qabul qila boshlaydi. Eng yosh maktab o'quvchisi muntazam ravishda va albatta, mulohaza yuritishi kerak bo'lgan tizimga aylanadi, har xil qarorlarni xulosa qilishga kirishadi. Shuning uchun kichik maktab yoshidan boshlab o'quvchilarning tafakkurini shakllantirish o'qituvchi oldidagi eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Ularning tafakkurini shakllantirishda o'qituvchilarda kasbiy mahorat, pedagogik tajriba, yuqori malaka, chhuqur bilimlar egasi bo'lish hamda o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-80-son 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni 2022 yil 28 yanvar.
- 2.O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyev Oliy majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr
- 3.Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son qarori (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020-y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020-y., 09/20/391/0777-son)
- 4.Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. Toshkent 2009 y 675 bet
- 5.G'oziyev E. "Tafakkur psixologiyasi". Toshkent. "O'qituvchi". 1990 y
- 6.Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri".-T.: Xalq merosi, 1993 yil. 159 bet.

- 7.Narbasheva, M. A. (2021). The importance of pedagogical and psychological literacy of parents in preparing children for school education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(1), 728-732.
- 8.O.E. Eshmuradov - [Oilaning ma'naviy-axloqiy xususiyatlari va oila mustahkamligini ta'minlash imkoniyatlari](#) Academic research in educational sciences, 2021 ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES
- 9.O.E.Eshmuradov [Oilaviy munosabatlarda shaxs moslashuvchanligi xususiyatining oila mustahkamligiga ta'siri: doi: \[https://doi. 0.53885/edinres.2021.21.57.012\]\(https://doi.org/10.53885/edinres.2021.21.57.012\)](#) *Образование i innovatsionnye issledovaniya ...*, 2021
10. Eshmurodov, O. (2022). ҚАЙНОНА ВА КЕЛИН ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ БОЛАЛАР ТАРБИЯСИГА ТАЪСИРИ . Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7431>
- 11.Eshmurodov, O. (2022). ЎЗБЕК ОИЛАСИ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ . Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7449>
- 12.Norbosheva, M. (2022). О ТЕХНИКЕ НАЧАЛА РАЗГОВОРА С КЛИЕНТОМ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ КОНСУЛЬТИРОВАНИИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7456>
- 13.Axmedov, V. (2022). МУҲАББАТ ҲИСЛАРИ БОСҚИЧЛАРИНИНГ ГЕНДР ХУСУСИЯТЛАРИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7457>
- 14.Norbosheva, M. (2022). МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛА ШАХСИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ. Журнал Педагогика и психологии в

современном образовании, 2(6). извлечено от

<https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7459>

15. Alimardanova, R. (2022). ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ЁШ КЕЛИН-КУЁВ ШАХСИНИНГ ХАРАКТЕРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ ХУЛҚ-АТВОРНИНГ ЭМПИРИК КЎРСАТКИЧЛАРИ . Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от

<https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7458>

16. Eshmurodov, O. (2023). OILAVIY MUNOSABATLAR BARQARORLASHSHUVIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8238>